

СЕКЦІЯ 4. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Аксьонова С. Ю.

*кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України*

Черепанський М. Ф.

*головний економіст,
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України*

DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-438-5-35>

РОЛЬ СОЦІОЛОГІЧНИХ ОБСТЕЖЕНЬ У ФОРМУВАННІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Значення соціологічних обстежень важко переоцінити. Безперечно, їх результати не можуть замінити статистичну інформацію, яку розробляють такі інституції як Державна служба статистики України, ні за обсягом спостережень, ні за об'єктивністю даних, ні за надійністю джерел. Водночас, соціологічні обстеження виділяються гнучкістю, швидкістю реагування (зокрема, у випадках появи непередбачуваних проблем), частотою проведення, відносною простотою організації опитувань, зокрема дистанційних (переважно завдяки стрімкому розвитку електронних соціальних мереж) тощо. Зазначені характеристики у періоди стрімких суспільних змін посилюють свою вагомість. Державна служба статистики України оприлюднюватиме статистичну інформацію лише після завершення терміну для подання статистичної та фінансової звітності, встановленого Законом України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни». Однак, навіть у кращі періоди розвитку нашої країни, демографічна статистика на державному рівні не охоплювала усі аспекти, які цікавили науковців і могли б повніше охарактеризувати демографічні процеси і ситуацію. Ці прогалини завжди заповнювали спеціальні вибіркові опитування. В умовах обмеженої державної статистичної інформації потреба у соціологічних обстеженнях стрімко зростає, адже завдяки ним з'являється можливість досягнути масштаби новітніх явищ, ступінь сформованості тенденцій або сталості процесів.

Обстеження можуть бути спрямовані на з'ясування питань загальнонаціонального розвитку, наприклад, інтегральний індекс самопочуття українців на базі оцінки ключових індикаторів [1], але не менш важливими є опитування з наміром віднайти рішення для локальних проблем, наприклад, таких як оптимізація роботи приватних клінік», розв'язання завдань з підвищення рівня задоволеності населення якістю медичних послуг, а працівників організацією приватної медицини [2].

У європейських країнах дедалі популярнішими стають дослідження змін під впливом негативних зовнішніх факторів (таких як економічна криза, епідемія, війна) родинних стосунків, матеріального становища сім'ї, дітородних планів, самооцінки здоров'я, кар'єрних прагнень, дозвілля тощо. В Україні також з кожним роком посилюється інтерес до соціологічних опитувань, і, на нашу думку, вони спроможні відігравати вагомую роль як інструмент формування, вдосконалення, ефективізації соціально-демографічної політики, та, зокрема, для розроблення конкретних заходів з виконання «Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року», схваленої у вересні 2024 р. [3]. Значною мірою залучення результатів спеціальних вибірових обстежень у формування демографічної політики буде залежати від охоплення провідних, й, водночас, чутливих до змін політичного і соціально-економічного середовища питань, що надають уявлення про особливості демографічної поведінки у конкретних історичних умовах. Певна інерційність, притаманна деяким демографічним процесам (наприклад, народжуваності), може зумовити те, що динаміка відповідних річних показників не одразу відобразатиме «реакцію» населення на рішення чи події на макрорівні, у зв'язку з чим створюватиметься уявлення про неефективність запроваджених заходів. Водночас, вивчення суспільної думки щодо необхідності введення окремих дій, заходів, проєктів, особливо у законодавчій сфері з питань пронаталістської та сімейної політики, дозволить уникнути хибних рішень.

Намагання інструменталізувати соціологічні опитування з метою удосконалення демографічної політики будуть малозначущими, якщо проводитимуться несистематично та з надто великими часовими проміжками. Показовим прикладом швидкої зміни настроїв і переконань у суспільстві можуть слугувати відповіді на запитання *«Якщо говорити в цілому, як ви вважаєте, події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?»* в обстеженнях, проведених соціологічною службою Центру Разумкова. Стрімке зростання після повномасштабного вторгнення РФ частки тих, хто вважав, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі – з 20% у грудні 2021 р. до 51% у вересні 2022 р. і майже 61% у лютому 2023 р. – змінилось несподіваним зниженням цієї частки в усіх подальших опитуваннях. Якщо у січні 2024 р. частка тих,

хто вважав, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, була більшою за частку тих, хто мав інше переконання, то лише через пів року це співвідношення кардинально змінилось і кількість тих, хто вважав, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямі вже на 44% перевищувала кількість тих, вірив, що розвиток відбувається у правильному напрямі [4]. Цей важливий показник суспільних настроїв може бути передвісником змін демографічної поведінки (насамперед, міграційної, як тих, хто наразі перебуває в Україні, так й тих громадян, які вимушені були виїхати за кордон).

Подібна ситуація відстежується й щодо показника згуртованості населення. Єдність українського суспільства на початку повномасштабного вторгнення РФ здивувала увесь світ. Показник збільшився з 3,5 балів у 2020-2021 рр. до 8 балів у березні 2022 р. Однак, подальші обстеження показали його поступове зниження: до 6 балів у березні 2023 р., а ще рік потому, у березні 2024 р., до 4,6 балів [1]. Може здаватися, що такі питання не стосуються демографічних процесів, але вони містять в собі ознаки взаємодії поколінь, і тому їх важливо враховувати при формуванні демографічної політики.

У програму опитувань доцільно включати як блоки постійних запитань, завдяки чому можливо відстежити динаміку змін (на кшталт наведеного вище прикладу), так й ротаційні блоки із зосередженням на конкретних завданнях чи актуалізованих проблемах, що дозволило б своєчасно ознайомлювати стейкхолдерів з суспільною думкою і знаходити дієві рішення.

З'ясування характеристик демографічної поведінки і її змін у часі вимагає проведення пролонгованих досліджень, які надають змогу краще зрозуміти наскільки сталими є наміри, установки, орієнтації, плани. Необхідним є вивчення перепон для реалізації заявлених респондентами напочатку планів (зокрема, дітородних або міграційних), визначення який характер (насамперед, суб'єктивний чи об'єктивний) мають ці перепони, чи можна було їх уникнути.

Проведення опитувань вимагає дотримання певних правил і вимог, постійного вивчення організаційно-процедурних моментів з визначенням ступеню досягнення поставленої мети. Зазвичай, з'ясування думки стосовно тієї чи іншої проблеми значною мірою залежить від постановки питання. Для відслідковування змін необхідно дотримуватися однакових формулювання запитання і переліку запропонованих до нього варіантів відповіді. Однак, інколи уточнення, доповнення, або й повна зміна формулювання (при збереженні суті) запитання розкриває реальну ситуацію. Як приклад можна навести результати обстеження «Вплив війни на молодь в Україні», які підтвердили, що стурбованість станом психічного здоров'я під час війни зростає: якщо напередодні повномасштабного вторгнення, у 2021 р., на «психічне здоров'я (поганий

настрій, пригніченість, депресія, тривога, почуття самотності)» як «проблема, яка турбує респондента найбільше сьогодні», вказали 11% молодих людей, то у 2022 р. таких вже було вдвічі більше, що було цілком очікуваним. Однак, попри зазначену занепокоєність, лише 12% опитаних визнали, що їм «потрібна психологічна допомога», а 81% це спростували. Натомість при іншому формулюванні запитання (не «потреба в психологічній допомозі», а «готовність отримати безкоштовну та анонімну психологічну підтримку») вже 28% повідомили, що звернулися б за психологічною допомогою.

Наведений приклад порушує ще одну важливу тему, яка пов'язана з опитуваннями і ускладнює аналіз отриманих результатів: сталість стереотипів в українському суспільстві. Війна вплинула на кожного в нашій країні, багато хто відчуває психологічне напруження у цей важкий період, але найімовірніше саме стереотипне уявлення, що звернутися за психологічною допомогою є вияв слабкості, зумовило той факт, що четверо з п'яти опитаних заперечували потребу у такій допомозі. Найсильнішими залишаються гендерні стереотипи. Наприклад, з тим, що «обов'язок чоловіка – заробляти гроші, а обов'язок жінки – дбати про дім та сім'ю» повністю або скоріше згодні майже третина молодих жінок і половина молодих чоловіків [5].

У проблемному полі інтерпретації отриманих результатів також знаходиться поширена серед опитуваних (й часто неусвідомлена) практика вказувати соціально схвалювані варіанти відповідей. Це характерно при проведенні особистих інтерв'ю, у фокус групах, у ситуаціях, коли вибір респондента стає очевидним для інших. З огляду на цю особливість, у випадках підвищеної ймовірності вибору респондентом саме прийнятних для суспільства відповідей доцільніше застосовувати метод анонімного анкетування.

Література:

1. Індекс соціального самопочуття. Youkrajna. Березень 2024. URL: https://youkrajna.com.ua/files/Factum_Group_YOU%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA1_%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8_%D0%B1%D0%B5%D1%80%202024.pdf (дата звернення 02.11.2024)
2. Михальчук В.М., Гбур З.В., Щиріна К.В., Черненко О.О. Соціологічне дослідження ефективності роботи багатопрофільної приватної клініки. *Укр. Мед. Часопис*. Київ. 2019. № 6 (134). Т. 2. XI/XII. DOI: <https://doi.org/10.32471/umj.1680-3051.134.166325>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» від 30.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#n225>
4. Соціологічна служба Центру Разумкова. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу (червень 2024 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/>

napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r (дата звернення 03.11.2024)

5. Мріємо та діємо. Національне опитування молоді. Червень-липень 2023. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/286/Public%202023%20UNITY%20Youth%20Survey_Ukraine_fin_UKR.pdf